

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ В СИСТЕМІ ЦІННІСНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

О.Л. Музика

Аналізується проблема видозмін особистісних політичних цінностей у структурі регуляції особистісного саморозвитку. Обґрунтовується положення про визначальну роль особистісних політичних цінностей у формуванні суспільної політичної свідомості.

Ключові слова: ціннісна свідомість, ціннісна регуляція, політичні цінності, суб'єктні цінності, особистісні цінності, особистісний досвід.

210

Анализируется проблема видоизменения личностных политических ценностей в структуре регуляции личностного саморазвития. Обосновывается положение о ведущей роли личностных политических ценностей в формировании общественного политического сознания.

Ключевые слова: ценностное сознание, ценностная регуляция, политические ценности, субъектные ценности, личностные ценности, личностный опыт.

The problem of personality political values change in the structure of personal self-development regulation is analyzed in the article. The statement about the prominent role of personality political values in forming of political conscience of the society is grounded here.

Key words: value conscience, value regulation, political values, subject values, personality values, personality experience.

Проблема. Брак власних традицій неперервності, тяглості політичного існування і зорієнтованість українського державотворення на зовнішні запозичення виявляються в нестійкості суспільної свідомості українців у сфері ціннісної регуляції політичних стосунків. Власне, досі проблеми взаємодії, співробітництва, взаємодопомоги, взаємопідтримки залишалися поза увагою практичної політики, натомість на перший план у низці політичних цінностей завжди висувався конструкт «політичної боротьби». З одного боку, це свідчення незрілості державної і політичної свідомості, а з іншого, – колосального пропагандистського впливу старої комуністичної доктрини, яка,

безумовно, вплинула на формування особистісних цінностей сучасних українських лідерів, які зі шкільних та університетських суспільних дисциплін винесли тверду переконаність, що «політика – це боротьба». Навіть гідне подиву стихійне намагання Майдану звернути увагу політикуму на інші, причому головні, завдання політики – *консолідацію людей навколо конструктивної ідеї об'єднання і творення* – не змогло змінити закостенілої, односторонньої спрямованості наших політичних діячів. Сьогодні ми спостерігаємо парадоксальне співвідношення суспільної та індивідуальної політичної свідомості: через недостатню сформованість першої, визначальна детермінуюча роль поступово переходить до другої. Очевидно, що політична свідомість українців перебуває на стадії зародження і роль випадкових, привнесених чинників, у тому числі й індивідуально привнесених, винятково висока.

Прагнення пересічної людини до конструктивної політичної організації вже починають експлуатувати політтехнологи, підміняючи його ідеєю реставрації колишнього державно-політичного устрою. Це досить дієвий прийом, оскільки маніпуляційні впливи спираються на старі ціннісні моделі, сформовані у людей за часів соціалізму, на зміну яким за часи незалежності так і не прийшли нові. Політичним ідеям, в основі яких лежала б державність, незалежність, суверенність України

211

і співпраця всіх політичних сил для реалізації цих цінностей, ще тільки належить утвердитися в індивідуальній свідомості, щоб згодом стати основою суспільних цінностей, які б регулювали політичні стосунки в країні. Отже, враховуючи пріоритетність розвитку індивідуальних політичних цінностей, виникає потреба з'ясувати їх місце й роль у системі ціннісної регуляції розвитку особистості.

Мета статті: 1) визначити місце політичних цінностей у структурі ціннісної регуляції розвитку особистості; 2) виявити відмінності у творенні

політичних цінностей людьми із суб'єктно-ціннісною і ситуаційною регуляцією особистісного розвитку.

Окремі аспекти зв'язку політичних цінностей із загальним контекстом особистісного розвитку висвітлюються у працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Предметом активних наукових студій останнім часом стають методологічні засади онтопсихологічного і етнополітологічного дослідження [1], психологічні особливості владних стосунків у міжособистісних інтеракціях [2], взаємовідносини особистості і держави [3], соцієнтальні і психофрактальні утворення у взаємодії особистості і суспільства [4], особливості долаття кризових явищ, пов'язаних із цією взаємодією [5].

Психологічної визначеності соціальним реаліям надають дослідження в галузі психології особистості. У першу чергу це стосується механізмів психологічної регуляції [6] і суб'єктної активності [7]. Окремо в цьому ряду можна поставити ті наукові праці, які присвячені проблемам розвитку окремих особистісних типів, зокрема творчо обдарованої особистості [8].

Незважаючи на широке коло питань, які порушуються у згаданих дослідженнях, усе ж проблема інтеграції політичних цінностей у ціннісну свідомість особистості та їх роль у подальшому особистісному розвитку потребує вирішення як на рівні теоретичного моделювання, так і на рівні експериментально-прикладних досліджень.

Ціннісна регуляція розвитку особистості – це процес, основою якого на ранніх етапах онтогенезу є соціально-психологічні механізми (регулятивну функцію здебільшого виконують соціальні цінності і норми), а на етапі зрілої особистості – механізми суб'єктної регуляції (регулятивні функції переходять до особистісних і суб'єктних цінностей).

Систему ціннісної регуляції розвитку особистості складають ціннісна свідомість (особистісні цінності, суб'єктні цінності і система суб'єктивних уявлень про ціннісні пріоритети інших людей і соціальних груп), життєва

ситуація, належність людини до певного типу особистісного розвитку і функціональна підсистема ціннісної регуляції.

Зупинимося на означенні наведених вище понять. Життєва ситуація – це взаємодія зовнішніх щодо людини умов і її внутрішніх ресурсів (особистісних

212

цінностей і здібностей), яка відкриває ряд імовірнісних напрямків особистісного розвитку у найближчій і далекій перспективі. Життєва ситуація в полі суб'єктивної оцінки людини може виглядати зовсім по-різному з огляду на її особистісно-розвивальний потенціал. Почуття екзистенційної «закинутості» у ситуацію, ситуаційний фаталізм характерні для пересічної людини, суб'єктна активність якої обмежена параметрами ситуації. Розвиток особистості у цьому випадку більшою мірою залежить від тих можливостей, які створює життєва ситуація, а поведінка людини стає ситуаційно-регульованою. Фактором підтримання особистісної стійкості та ідентичності стає орієнтація на стосунки, опосередкована соціальними нормами і етичними уявленнями, що на них базуються.

Особливим випадком ситуаційної регуляції, який обмежує можливості особистісного розвитку людини, можна вважати такі життєві ситуації, що ставлять бар'єри на шляху суб'єктної активності особистості, які нелегко, а іноді й неможливо, подолати. До бар'єрних життєвих ситуацій можна віднести ті, які зупиняють людину перед ціннісним вибором, при якому ймовірність успішності досягнення ситуаційно окреслених цілей набагато вища, ніж тих напрямків розвитку, які були визначені особистісними цінностями раніше. Бар'єрні життєві ситуації завжди супроводжуються ціннісними конфліктами, переоцінкою цінностей і, відповідно, змінами у системі особистісних цінностей людини, які приводять більшість людей до ситуаційно зумовленої поведінки. Часто бар'єрні ситуації не залежать від волі людини і нерідко можуть обмежувати можливість виходу «за межі» навіть з допомогою вищих проявів суб'єктності – вчинків. Вчинок може виявитися позбавленим сенсу, наприклад,

у випадку кардинальної зміни умов життя у зв'язку зі зміною суспільно-економічного устрою, як це відбулося у нас в країні, чи позбавленим моральнісної основи у випадках, коли людині доводиться робити вибір між власним особистісним розвитком чи підтримкою близьких людей, які через ті чи інші причини потребують постійного піклування та опіки.

Параметри, які складають життєву ситуацію, можуть виявитися і не значимими для людини. У цих випадках ситуаційна поведінка не позначається на ціннісній регуляції розвитку особистості.

Однак є люди, в яких особистісно-ціннісні регуляційні чинники значно сильніші за ситуаційні. У пересічній свідомості вони представлені у вигляді нових особистісних типів: героїв, революціонерів, творчо обдарованих особистостей тощо. Особливості їх взаємодії з життєвою ситуацією полягають не в тому, що вони ігнорують її, а в тому, що завдяки стійкості власних цінностей вони видозмінюють життєву ситуацію і в значній мірі, впливаючи на контактне соціальне оточення, творять її. Існування певного типу особистості стає можливим завдяки певній пластичності соціальних норм і наявності у

213

колективній свідомості певних рольових еталонів, відповідно до яких людина, поведінка і діяльність, спосіб життя якої відрізняються від загальноприйнятих, може отримати своєрідний ідіосинкразичний рольовий кредит. Можливість виходити за межі нормативно-рольової регуляції створює для людей, належних до певних соціально верифікованих типів, підвищені можливості суб'єктної активності, яка може спрямовуватися не лише назовні, а й на саморозвиток власної особистості у напрямку, який задається межами типологічних особливостей і спрямований на підтримання стійкості і ціннісної самоідентичності. У цьому зв'язку можемо констатувати, що такий тип, який уособлював би у колективній свідомості конструктивні політичні цінності – тип політичного діяча чи політично свідомого громадянина, – у самосвідомості українців лише починає формуватися.

Ще один блок системи ціннісної регуляції пов'язаний з ціннісною свідомістю особистості. Як психологічний центр регуляції діяльності і розвитку особистості, ціннісна свідомість концентрує в собі вибірккові, особистісно значимі результати життєвого досвіду як у сфері діяльності й соціальних стосунків, так і в сфері особистісного саморозвитку. Окрім особистісних цінностей, до складу ціннісної свідомості входять також відрефлексовані суб'єктивні уявлення людини про співвідношення соціальних цінностей та експектацій і власних потреб, про життєві плани і перспективи, які відображають унікальний ціннісний досвід кожної окремо взятої особистості. Поняття «ціннісна свідомість» у нашому розумінні є суб'єктивною (у плані локалізації) і суб'єктною (у плані джерел і спрямованості активності) характеристикою індивідуальної свідомості.

Особистісні цінності – це властивості особистості, які в контексті рефлексії людиною власного індивідуального досвіду усвідомлюються нею як внутрішні ресурси адаптації у мінливих життєвих ситуаціях, що сприяють задоволенню її потреб і досягненню цілей. Особистісні цінності як основа самоідентичності особистості, завдяки особливостям їх взаємодії з життєвою ситуацією, утворюють відкриту систему, яка забезпечує відносну стабільність особистості і водночас її сприйнятливість до розвитку. При взаємодії людини з життєвою ситуацією виокремлюється певна частина ізоморфних ситуації особистісних цінностей, у т.ч. і політичних, які складають основу регуляційних процесів, визначаючи напрямки активності особистості. Цю ситуаційно актуалізовану частину ціннісної свідомості ми називаємо суб'єктивними цінностями. Для того, щоб внутрішньо регулювати не тільки поведінку, а й розвиток особистості, суб'єктивні цінності утворюються з поєднання моральнісних цінностей, які забезпечують смисл, визначають правила і межі активності в системі міжособових стосунків, і діяльнісних цінностей – умінь і

здібностей, які є внутрішнім ресурсом активності. Якщо бракує однієї із цих

двох сторін суб'єктних цінностей, то відразу ж знижує рівень суб'єктності регуляційних процесів.

З огляду на вікові аспекти включення політичних цінностей у регуляційні схеми розвитку особистості, ми не розглядатимемо ранні етапи цього процесу, коли, за термінологією Л.С.Виготського, інтеріоризація переважає над екстеріоризацією. Починаючи з юнацького віку, людина вже має певну систему цінностей, і політичні цінності мають «вмонтовуватися» в цю систему. Варто зважати на те, що це «вмонтовування» відбувається не як окремий процес, а як складова ширшого процесу – ціннісної регуляції розвитку особистості, який відбувається в результаті взаємодії ціннісної свідомості особистості і життєвої ситуації, в якій вона перебуває. Ці процесуальні механізми, які, щоправда, стосувалися регуляції діяльності, а пізніше суб'єктної активності, вперше були описані О.О. Конопкіним і дістали назву функціональної структури саморегуляції, ланки якої утворюють замкнений цикл (мета, модель значимих умов, програма дій, суб'єктивні критерії успіху, корекція діяльності) [6]. Ланки ціннісної регуляції особистісного розвитку можна змоделювати за подібним принципом, хоч механізми, які їх утворюють, суттєво відрізняються як за змістом, так і за роллю, яку вони відіграють (рис.).

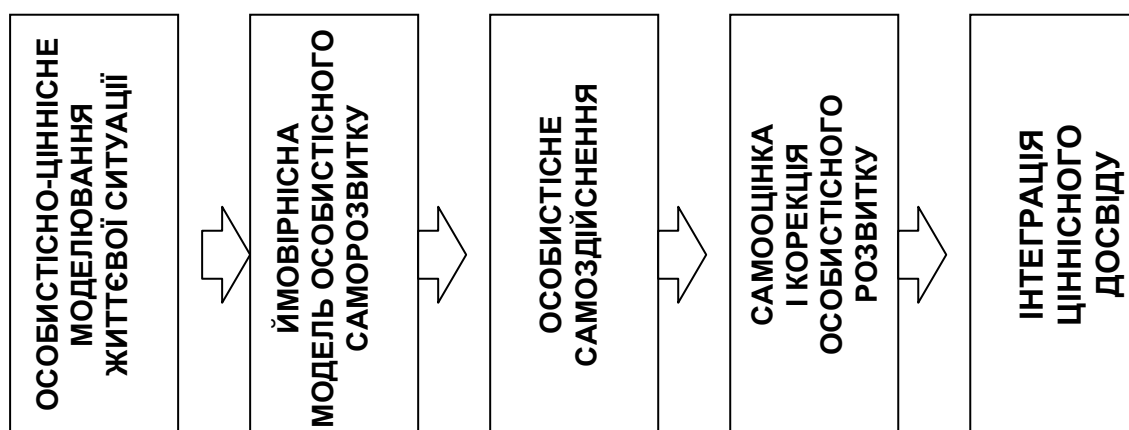

Рис. Модель ціннісної регуляції особистісного розвитку

На основі розробленої нами моделі проаналізуємо особливості вироблення та інтеграції політичних цінностей у ціннісну свідомість

особистості. У ході аналізу порівнюватимемо людей із переважанням ситуаційної регуляції поведінки і тих, у кого переважає особистісно-ціннісна саморегуляція саморозвитку.

Згадуваний уже вище брак політичної традиції в Україні визначає ту обставину, що політичні цінності фактично не представлені у масовій

215

свідомості і не «освоюються» в процесі інтеріоризації на ранніх етапах розвитку особистості. Іншими словами, на українському ґрунті вони не є частинами архетипів того колективного несвідомого, яке приймається людиною як даність. Ціннісний вакуум є причиною виняткової ефективності маніпуляційних виборчих технологій в Україні, на яку навіть і не сподівалися політтехнологи. Причому сказане стосується і людей з вираженою ціннісною спрямованістю. Але ціннісний досвід, навіть якщо він негативний, швидше за все дасть змогу людям із вираженою особистісною стійкістю (що належать до певного особистісного типу) зробити висновки на майбутнє і з об'єктів політичних маніпуляцій стати суб'єктами політичного процесу.

Відмінність у способах інтеграції політичних цінностей у ціннісну свідомість між пересічною людиною і тією, яку можна віднести до певного типу особистості, проявляється вже у першій регуляційній ланці – особистісно-ціннісному моделюванні життєвої ситуації. Зазвичай свідомість пересічної особистості відзначається нижчим рівнем когнітивної складності. Для політичних цінностей у суб'єктивній моделі значимої ситуації часто вже бракує місця, принаймні не спрацьовують часові характеристики – ціннісний досвід і ціннісна перспектива. Для ситуаційної регуляції характерне оцінювання валентності тих чи інших політичних цінностей «тут і тепер», тому у виборчих технологіях вони так часто набувають виразних матеріальних форм, які мовою політиків називаються реальною допомогою, а мовою закону – підкупом виборців.

Ціннісна регуляція розвитку особистості, що належить до певного типу, складніша, оскільки такі люди балансують на межі соціальних норм і санкцій і, відповідно, мають більш розвинену рефлексію, когнітивну складність і виражену схильність до накопичення ціннісного досвіду і передбачення майбутнього. Крім цього, певні типи особистості мають досить стійку систему особистісних цінностей. Оскільки, як зазначалось вище, у цій системі, як правило, відсутні традиційні політичні цінності, то оцінка й інтеграція пропонованих ціннісних конструктів здійснюється за особистісним принципом «контраст-асиміляції» [9], причому на перше місце виходить саме особистість політика – носія цінностей, а не їх зміст. Чим ближче стоять особистісні риси політика до рис людини певного типу, тим більша ймовірність виникнення в останньої особистісної симпатії, і, відповідно, прийняття нею декларованих політичних цінностей. І навпаки, чим далі у суб'єктивній моделі знаходяться особистісні властивості політика і певного типу особистості, тим більшу антипатію вони викликають.

Політичні цінності, які на рівні пересічної оцінки мають виглядати привабливими, насправді не часто сприймаються, з огляду на весь ансамбль особистісних властивостей їх носія, з яким вони

216

йдуть «у пакеті». Цю особливість давно зрозуміли політичні діячі, які роблять ставку на «імідж», «харизму», а не на власне політичні цінності. Тут варто додати, що «на кожен товар є свій покупець». Небагато можна виокремити людей, які за своїми типологічними особливостями співвідносяться з певними політичними цінностями. «Демократ», «націоналіст», «шовініст», «ксенофоб», «традиціоналіст» – цей перелік можна продовжити, але носіїв подібних цінностей не так уже й багато. Зате безсумнівну чисельну перевагу мають ті типи, де ключовим типоутворюючим чинником є різного роду екстремальні зсуви та акцентуації. У зв'язку з цим досить часто можна спостерігати ефект, який ми називаємо ефектом Сонді, за іменем дослідника, який запропонував

тест, в основу якого було покладено припущення, що люди з певними психологічними проблемами з великого переліку вибирають, як такі, що більше до вподоби, фото саме тих людей, що мають аналогічні проблеми.

Як уже зазначалося, для людей із ситуаційною регуляційною спрямованістю інтеграція у ціннісну свідомість політичних цінностей регулюється параметрами актуальної ситуації. З огляду на це і всі інші ланки регуляції базуються на ситуативних, тобто мінливих, непостійних засадах, які й набувають ознак особистісних цінностей. Безумовно, що в індивідуальній свідомості згладжується та негативна конотація, яка пов'язана з політичним хамелеонством, натомість з'являються конструкти, які виглядають прийнятними і навіть достойними: чутливість до змін, політичного прогресу, відчуття нового і т.ін. Однак усе це вже не впливає на подальший прогрес особистості, тому при розгляді наступних ланок регуляції йтиметься лише про людей з вираженою спрямованістю на особистісний саморозвиток.

При побудові ймовірнісної моделі саморозвитку людині властиво прогнозувати майбутнє у двох аспектах. Перший пов'язаний з тими ймовірнісними можливостями, які вже задані життєвою ситуацією і які є реальними. Другий стосується можливостей, яких актуально ще не існує, але які можуть відкритися у майбутньому. Для оцінки ймовірності того чи іншого розвитку ситуації і можливостей власного розвитку в ній використовується у першу чергу особистісний ціннісний досвід, але не тільки. У другому аспекті переважає теоретична оцінка і передбачення, а в особистісному плані – мрії. Місце політичних цінностей визначається тим, чи є людина безпосереднім суб'єктом політичних стосунків, чи дистанціюється від них. У першому випадку вибудовуються плани політичної діяльності, у другому – політичні цінності, які можуть бути визначеними і стійкими, залишатися латентними принаймні до того часу, доки життєва ситуація дозволяє їх реалізувати і відтворювати.

Політичні цінності у більшості випадків безпосередньо не пов'язані з особистісним самоздійсненням, а є своєрідними

217

«позитивними» чи «негативними» чинниками, які йому сприяють чи перешкоджають. У цьому контексті вони можуть актуалізовуватися у процесі самооцінки і корекції особистісного розвитку.

Найважливішою ланкою у становленні політичних цінностей особистості є інтеграція ціннісного досвіду. Якщо взяти до уваги те, що політична свідомість українського суспільства перебуває на етапі становлення, а рівень освіченості населення досить високий, то існує висока ймовірність того, що ми стоїмо на порозі значних позитивних зрушень, які ведуть до підвищення регулятивної ролі політичних цінностей спочатку в процесах особистісного, а згодом – і суспільного розвитку. Оскільки політика починає безпосередньо впливати на життя більшості людей, а маніпуляційні технології поступово втрачають свою ефективність, політичні цінності починають проникати в структуру суб'єктних цінностей, набуваючи інтенційності, визначаючи готовність людини не лише переживати, співчувати, внутрішньо приймати чи не приймати певні політичні реалії, а й діяти. Саме готовність до дій, причому дій, позбавлених екстремізму, орієнтованість на розуміння й толерантність, співпрацю, яка притаманна переважній більшості мешканців, і не завдяки, а всупереч цінностям теперішньої політичної верхівки, демонструє позитивні тенденції у становленні політичної свідомості українців.

Висновки:

1. Аналіз сучасного стану політичної свідомості населення України дає підстави для висновку про те, що вона перебуває в процесі становлення, причому поряд з іншими чинниками одну з провідних ролей у цьому процесі з огляду на несформованість суспільно-історичної традиції відіграє індивідуальний ціннісний досвід у галузі політичних стосунків.
2. Величина внеску у вироблення особистісних політичних цінностей і їх

інтеграцію в систему суспільних цінностей залежить від спрямованості регуляційних процесів – ситуаційної чи особистісно-розвивальної. Включення політичних цінностей до складу суб'єктних цінностей визначає їх регуляційну дієвість.

3. Наявність достатнього особистісного ціннісного досвіду у сфері політичних взаємин, його нерозривні зв'язки з іншими областями ціннісної регуляції можуть стати основою для вироблення нової політичної традиції і кардинальних змін у політичній свідомості українців.

Л і т е р а т у р а

1. Слюсаревський М.М. Ілюзії і колізії. – К.: Гнозис, 1998. – 234 с.
2. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. – К., 2005. – 492 с.
3. Хазратова Н.В. Психологія відносин особистості й держави: Монографія. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин.держ.ун-ту ім.Лесі Українки, 2004. – 276 с.

218

4. Донченко Е.А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социентальной жизни). – К.: Знання, 2005. – 323 с.
5. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
6. Конопкин О.А. Осознанная саморегуляция как критерий субъектности // Вопр. психол. – 2008. – №3. – С. 22-34.
7. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О.Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-358.
8. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: Лыбидь, 1990. – 192 с.